

NOTE DE LECTURĂ. III. DESPRE ARMATA ROMANĂ DIN PROVINCILE DACICE

Cartea profesorului francez de la Universitatea din Lyon III, Yann Le Bohec (*L'armée romaine sous le Haut Empire, Paris, 1989, 287 p. + 40 ilustrații*) constituie una din cele mai recente încercări de a mai evalua odată atât armata propriu zisă a Imperiului Roman în secolele I—III p.Ch. cât și sistemul strategic în care s-a încadrat ea. De la bun început trebuie spus că lucrarea a fost elaborată într-o manieră foarte personală (aproape fără nici o concepție logică!). Nu voi discuta însă aici nici organizarea conținutului ei, nici reușita sau nereușita ei. Faptul însă că a apărut o a doua ediție franceză și că în anul 1993 a fost tradusă chiar și în limba germană arată că subiectul chiar în forma aceasta de prezentare a avut un oarecare ecou.

Ediția germană (*Die römische Armee von Augustus zu Konstantin der Grosse, Stuttgart, 1993, 304 p. + 40 ilustrații*) nu prezintă modificări de concepție. Doar dispunerea în text a unor părți ale lucrării s-a modificat: *a.* ilustrația (identică ca număr și ordonare) a fost mutată la sfârșitul lucrării; în ediția franceză era chiar la început, imediat după introducere; *b.* harta Imperiului Roman a fost mutată de la capătul textului în față, drept pagină de gardă; *c.* indices au dispărut. Traducerea germană prezintă însă serioase abateri de la textul francez, abateri care de multe ori au schimbat integral înțelesul propozițiilor.

Lacunele de informare și concepțiile autorului, diferite de consensul general, au atras imediat atenția. Așa că lucrarea lui Yann Le Bohec „s-a bucurat“ de mai multe recenzii. Toate negative. Una dintre ele (luată la întâmplare) scrisă de dr. Margot Klee (*BJ, 193, 1993, p. 485—486*) menționa trei grupe mari de erori: *a.* erori de concepție (subiectivismul în modul de prezentare al unităților militare; restrângerea armatei la legiuni, tratarea numai a unei părți din flotă etc.); *b.* erori de metodă (modul primitiv de prezentare al unor teme consacrate etc.); *c.* erori tehnice (despre granița cu palisadă din Germania Superior; despre armament etc.).

De-a lungul mai multor ani, constatând un grad ridicat de ignoranță a istoricilor, arheologilor și, mai ales, al studenților din marile țări ale Apusului Europei, în ce privește istoria Daciei romane și ale urmărilor firești ale ocupației romane (romanizarea, formarea poporului daco-roman etc.) am încercat (aproape contra voinței mele) să prezint în limbă străină cât mai multe date în legătură cu istoria provinciilor dacice (istorie militară, armată, istorie economică, circulație monetară, monografiile de așezări etc.). Se pare însă că toate aceste date nu au ajuns în bibliotecile din Franța. Textele complet greșite elaborate de Y. Le Bohec cu privire la sistemul defensiv al Daciei, la armata ro-

mană din Dacia etc. arată clar acest lucru. Și arată și cam ce ar trebui făcut! În cele ce urmează mă voi strădui să clarific aceste lucruri atât pentru cercetătorii noștri, cât și, mai ales, pentru autorul cărții.

Iată rezultatele la care „a ajuns“ Y. Le Bohec cu privire la armata și sistemul defensiv roman din Dacia:

— (p. 181) „Un même sentiment se degage quand on examine la situation qui fut celle de la Dacie / note 99: Victoria Vaschide, Histoire de la conquête romaine de la Dacie, 1903; V. Christescu, Istoria militară a Daciei romane, 1937; voir note 94: R. Syme, *JRS*, XVIII, 1928, 41—55; E. Stein, Die kaiserliche Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland, 1932; K. Kraft, Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau, 1951; G. Alföldi, Die Hilfstruppen der römischen Provinz Germania Inferior, 1968; D. Baatz, Der römische Limes, 1932 (sic!); note 95: W. Wagner, Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus, 1938; III Congr. Limes 1959); *mais on remarque en outre la faiblesse des effectifs instalés dans cette province pourtant exposé et tardivement anexée* (s. n.). Au lendemain de la conquête Traian y laissa en effet trois legions, la I-e Adiutrix, la IV Flavienne et la XIII-e Gemina. Les deux premières nommées quittèrent très vite ce pays ou ne resta que la XII-e Gemina dans son camp d'Alba Iulia (Apulum). Au II-e siècle la V-e legion Macédonique vint en renfort.

Sur ce territoire situé sur la rive gauche du Danube, donc au nord de la fleuve, se trouvait une defense linéaire: peut être au debout du II-e siècle un rempart de terre fut construit en Oltenie, sur une longueur de 235 km; il était appuyé par des fortins. Voi discuta erorile de cunoaștere mai încolo.

Acum voi prezenta erorile din traducerea germană:

— (p. 193—194): „Denselben Eindruck gewinnt man bei der Untersuchung der situation in Dakien / Anm. 99: B. Gerov, *AAntHung*, XV, 1937, S. 97—105; Anm. 95 — und 96/. *Im übrigen fällt die vergleichsweise Zahl der in dieser Provinz stationierten Truppen auf, obwohl diese doch exponiert war und erst spät annektiert wurde.* Nach der Eroberung liess Trajan dort drei Legionen zurück, die I Adiutrix, die IV Felix Flavia und die XIII Gemina. Die beiden erstgenannten verliessen sehr schnell das Gebiet, und es blieb nur die XIII Gemina in ihrem Lager in Alba Iulia (Apulum). Im 3. Jh. kam die V Macedonica als Verstärkung. *In diesem auf dem linken Donauufer gelegenen Gebiet befand sich ein Verteidigungswall; möglicherweise zu Beginn des 2. Jhs. wurde ein Schutzwall aus Erde in Oltenien auf einer Länge von 235 km errichtet, der von kleinen Befestigungen verteidigt wurde*“ (s. n.).

Trebuie să menționez că de la un moment dat șirul notelor a fost decalat cu una și astfel la nota 99, în loc de mai sus citatele lucrări din textul francez, apare nota 100 și este citat B. Gerov (Epigraphische Beiträge zur Geschichte der moesischen Limes im vorklaudischer Zeit, în *AAntHung*, XV, 1967, p. 87—105); iar de aici până la capăt toate notele sunt greșite.

— (p. 200): „La campagne de Dacie était à peine achevée que certains soldats furent envoyés en Orient (J. Guey); en 105—106 fut créée la province d'Arabie“.

— (p. 209): „La Dacie est submergée en 256“.

Propozițiile mai sus citate conțin câteva idei învechite, depășite și în același timp eronate. Ambele grupe se datorează în principal necunoașterii literaturii de specialitate în general și a celei mai recente privitoare la provinciile dacice în special.

1. Datele învechite se referă la cucerirea Daciei, la participarea armatei din Dacia la războaiele parthice și la istoria politică a provinciei.

a. pentru problema cuceririi Daciei există bibliografie recentă foarte critică și valoroasă atât în limba franceză (N. Gostar, *L'armée romaine dans les guerres daciques du Trajan* (101—102; 105—106), *Dacia*, XXIII, 1979, p. 115—122) cât și în limba engleză (F. Lepper-S. Frere, *Trajan's Column. A new edition of the Cichorius plates. Introduction, commentary and notes*, Glouchester, 1988) sau chiar în germană (K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriege Trajans*, Bonn, 1984). Toate rămasesc bine problemele în legătură cu aceste războaie, limitează cifrele „fantastice“ ale trupelor presupuse în literatura veche, precizează limitele de acțiune și coordonatele cuceririi. Dar, se pare, că nici acestea nu au ajuns în Franța, căci Y. Le Bohec nu le cunoaște.

b. La războaiele parthice duse de Traianus între anii 114—117 nu au participat „certains soldats“. La războaiele parthice au participat așa cum scria istoricul Frontinus (II, p. 204) „soldați încercați în războaiele cu Dacia...“; numeroase inscripții menționează aceste trupe: *CIL*, II, 4461; III, 1097, 6671, 14178; *AnnEp*, 1939, 61 soldați din legiunea Gemina; *AnnEp*, 1934, 176 sugerează chiar că vexilațiile din legiuni (!) trimise în Parthia (între care și din legiunile din Dacia IIII Flavia, XIII Gemina) au luptat sub comanda lui C. Julius Quadratus Bassus; R. Saxer (*Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diocletian*, Bonn, 1967, p. 26—27) arată alte detașamente din legiunile dacice și moesice participante la acest război; A. Stein (*Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapeșt, 1940, p. 14), A. Radnóti (*III Congr. Limes 1959*, p. 143—147) numesc o serie de trupe auxiliare din Dacia și provinciile vecine care au luptat în Parthia; *CIL*, III, 32933 = ILS, 2723 menționează o „vexillatio equitum Moesiae Inferioris et Daciae eunti in expeditio parthica“. Este deci de mirare că Yann Le Bohec nu cunoaște aceste lucruri. Căci s-ar putea spune (fără teama de a exagera) că armata expediționară aflată din Dacia a fost trimisă în bună parte în războaiele parthice. Cam așa se exprimă A. Mócsy (*Pannonia and Upper Moesia*, London, 1975, p. 96 sq).

c. Nimeni nu cunoaște vreun eveniment grav care să fi avut loc în Dacia sau împrejurul ei în anul 256, de natură ca provincia (care din cele trei?) să fi fost „submergée“. Știm că Dacia Malvensis a suferit între anii 244—248 o serie de atacuri. Limesul a fost străpuns. D. Tudor (*Oltenia romană*, București, 1978, p. 38—39) credea chiar că în bună parte provincia a fost pierdută. Dar pentru anul 256 nu se cunosc „evenimente“ (vezi M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969,

p. 442—443). Deci anul și fapta din 256 sunt mici invenții ale autorului francez.

2. Erorile mai mari se referă la organizarea militară a provinciei despre care profesorul Yann Le Bohec nu pare a ști mai nimic.

a. Legiunile I Adiutrix și IIII Flavia Felix nu s-au retras imediat din Dacia. Despre legiunea I Adiutrix de altfel se știe foarte puțin în acest context. Dar despre legiunea IIII Flavia Felix se știe să a staționat în Dacia cel puțin două decenii, până după anii 118—119 când provincia a fost reorganizată administrativ (E. Ritterling, legio, în *RE*, XII, 1924, col. 1544).

b. Legiunea V Macedonica nu a venit în Dacia (Porolissensis) în secolul III, ci exact în anul 167 (E. Ritterling, legio, în *RE*, XII, 1924, col. 1578—1580).

c. Dacia nu a avut o apărare „liniară”. În terminologia militară actuală, referitoare la limesul roman, apărare „liniară” se numește apărarea organizată de-a lungul unui fluviu (râu) (Dunărea, Rinul etc.) sau de-a lungul unui val sau zid construit relativ „liniar” (valul lui Hadrianus, valul lui Antoninus, valul din Munții Taunus și Odenwald în Germania Superior, zidul retic etc.). A fost numită apărare liniară fiindcă trupele se înșirau de-a lungul acestei linii, legăturile dintre ele făcându-se liniar.

Sistemul defensiv al provinciilor dacice a fost organizat concentric, atât în ansamblul lui, cât și pentru fiecare provincie în parte. El s-a bazat pe blocarea tuturor trecătorilor montane spre provincie în partea sa intracarpatică și pe blocarea trecerilor (vadurilor) în partea sa extracarpatică (N. Gudea, *Der Limes Dakiens und Verteidigung der obermesischen Donaulinie von Traianus bis Aurelianus*, în *ANRW*, II, 6, 1977, S. 851—870; N. Gudea, *Der römische Limes in Siebenbürgen*, în *Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung*. Hrsg. W. Schuller, Köln — Weimer — Wien, 1994, S. 71—115). Modelul acestei apărări concentrice este mai vizibil în cazul Daciei Porolissensis, mai ales după venirea legiunii a V-a Macedonica. *Fig. 1.*

Existența unui val continuu (Pfallgraben) în Dacia, pe granița de vest, a fost demult infirmată. Toate basmele enunțate în secolul al XIX-lea de romanticii epocii s-au dovedit nule. Că pe anumite porțiuni ale graniței existau sectoare cu val, că unele din aceste sectoare puteau fi mai lungi (ca și așa zisul „limes transalutanus”) este adevărat. Tot atât de adevărat este că în anumite porțiuni ale limesului organizarea apărării apare „liniară”. Dar aceste porțiuni sunt nesemnificative în ansamblul apărării. Iar în cazul provinciilor dacice nici unul din aceste sectoare sau subsectoare nu a funcționat „pur liniar” pentru că a fost tot timpul dublat sau triplat cu fortificații în spatele lui. Or această apărare „în adâncime” exclude folosirea termenului de „apărare liniară”. Astfel în zona de sud-est (pe care Yann Le Bohec o menționează) valul numit transalutanus avea în spate (cam la 25/30 km) apărarea de pe râul Olt; aceasta avea la rândul ei o serie de castre în spatele ei pe râul Jiu (cf. N. Gudea, în *ANRW*, II, 6, S. 861; D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1978, p. 251—257).

d. Nu există apărare cu val în Oltenia. Cred că Y. Le Bohec se referă de fapt la valul transalutanus, dar care din păcate este situat în Muntenia.

e. În legătură cu datarea acestui val părerile sunt foarte împărțite. I. B. Cătănciu (*The evolution of the defensive system of Roman Dacia*, Oxford, 1980, p. 34-...) îl datează imediat după evenimentele din anii 118—119; D. Tudor (*Oltenia romană*, București, 1978, p. 256) și C. M. Vlădescu (*Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983, p. 130) îl datează în timpul lui Septimius Severus. Sunt alți autori care îl datează în timpul lui Antonius Pius. În legătură cu aceste păreri se pot face câteva observații:

— dacă linia valului a fost construită imediat după 119 ar însemna că nu existau încă fortificații pe Olt. Or, arheologic, s-a demonstrat că unele fortificații de pe Olt au fost construite încă în vremea lui Traianus (C. M. Vlădescu, *Armata...*, p. 129);

— nu există nici o dovadă că vreunul din forturile de pe Olt, situate în zona montană, a existat înainte de 138 p.Ch. Cele mai multe au fost construite direct în piatră între anii 138—140 (C. M. Vlădescu, *Armata romană...*, p. 129 sq.);

— linia valului transalutanus nu a fost apărată, cum crede Y. Le Bohec de „fortins“ respectiv „kleine Festungen“, ci de castre în toată regula cu dimensiuni suficiente ca să „cazeze“ unități auxiliare obișnuite: Flămânda (300 × 300 m), Câmpulung Muscel (98 × 132 m), Băneasa (100 × 100 m), Ghioca (90 × 120 m), Urluieni (100 × 130 m). Nenorocirea acestor castre este că nu s-a putut dovedi existența unui strat de locuire suficient de gros și nici material arheologic numeros și databil ca să ateste o staționare îndelungată a unor trupe. Din contră, stratul de locuire este foarte subțire, nu sunt urme de construcții din piatră, trupele nu au lăsat cărămizi și țigle ștampilate. În funcție de această situație trebuie meditat asupra următoarelor chestiuni (D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 251—257; C. M. Vlădescu, *Armata romană...*, p. 126—130):

a. or Hadrianus a construit linia transalutană la 119 și a abandonat-o la sfârșitul domniei când a construit linia de apărare de pe Oltul Mijlociu;

b. or valul a fost construit de împăratul Antoninus Pius, dar a fost părăsit foarte repede;

c. or valul a fost construit de armată în timpul lui Septimius Severus și a fost abandonat apoi prin anii 240 în urma atacurilor carpice.

Răspunsul la aceste întrebări este așteptat de mult timp, dar ritmul cercetărilor este foarte lent, iar a publicării rezultatelor patinelor săpăturii este și mai lent.

3. Cele mai mari erori ale lui Y. Le Bohec se referă la așa zisa slăbiciune a efectivelor militare din provincia Dacia și apoi din provinciile dacice. În acest caz autorul francez a dovedit ignoranță generală și totală.

Pentru că nici la noi lucrurile nu sunt destul de clare uneori am întocmit un tabel în care am înșiruit provinciile europene ale Imperiu-

lui, lungimea aproximativă a graniței lor și pe baza lucrărilor de bază despre legiunile romane (E. Ritterling; G. R. Watson) despre trupele auxiliare (W. Wagner, G. Alföldi, H. Kellner, A. Radnóti, J. Beneš, D. Tudor, C. M. Vlădescu) și a diplomelor militare înregistrate mai recent de Margaret Roxan (RMD) am însumat datele în legătură cu forța militară care staționa, după data cuceririi Daciei și mai ales pe la mijlocul secolului II p.Ch. Acest tabel mi-a permis să formulez câteva constatări importante pentru cei care se ocupă cu istoria armatei romane în general, și armata din provinciile dacice în secolele II—III p.Ch. în special. *Fig. 2.*

1. Armata provinciei Dacia (106—118 p.Ch.) a fost alcătuită din trei legiuni (I Adiutrix, IIII Flavia Felix și XIII Gemina) $\frac{2}{4}$ alae și minimum 20 de cohorte. La aceasta se adaugă trupele de gardă. A fost una din cele mai mari armate provinciale. Acest efectiv uriaș s-a modificat numai atunci când împăratul Traianus a transferat o parte din aceste trupe pe frontul parthic. Date exacte despre efectivele mutate nu se cunosc acum. Această mișcare de trupe spre Parthia însă, a antrenat o alta, o serie de trupe din Pannonia Inferior fiind trimise în Dacia (probabil ca înlocuitoare). Comparativ cu alte provincii, se poate afirma că nici una nu mai avea efective atât de mari (cel puțin în anul 110 p.Ch.). Pot fi luate în considerare doar armatele din provinciile britanice (luate la un loc!) și Germania Inferior.

2. Pe monetele împăratului Hadrianus (cf. RIC, II, p. 458—462) apare și *exercitus dacicus* alături de armatele principalelor provincii militare „britannicus“, „germanicus“, „raeticus“, „moesicus“ etc. Nu știm însă exact la care din armatele dacice se referea sau dacă împăratul privea „unitar“ armata celor trei provincii dacice pe care el însuși le crease.

3. Armatele celor trei provincii dacice (Porolissensis, Apulensis și Malvensis) nu se deosebesc prea mult din punct de vedere al numărului de trupe staționate de celelalte provincii (vezi tabelul *Fig. 2*). Din contră, luând în considerare suprafețele mici ale acestor provincii, lungimea redusă a graniței lor spre „dușman“ avem de a face chiar cu efective mai mari. Se poate remarca pe harta provinciei Dacia Porolissensis (*Fig. 1*) nu numai densitatea lor ci mai ales îmbinarea perfectă a caracterului lor tactic cu condițiile de relief.

4. Dacă socotim împreună toate aceste date (numărul de trupe, dispunerea lor în sistemul de apărare, densitatea lor, lungimea graniței care trebuia apărată, legătura între caracterul tactic și condițiile de relief) și comparăm cu alte provincii și mai ales cu cele care, este știut, că au fost bine garnisite cu trupe, iar situația lor este cunoscută (Germania Inferior, Germania Superior, Raetia, Pannonia Superior etc.) considerăm că armata fiecăreia din provinciile dacice se poate compara cu armata celor mai puternice provincii romane contemporane. Deci, orice afirmație referitoare la forța sau numărul armatelor din provinciile dacice trebuie controlată și reevaluată în funcție de datele reale, actuale!

LEKTÜRENOTIZEN III. ÜBER DIE RÖMISCHE ARMEE
IN DEN DAKISCHEN PROVINZEN

(Zusammenfassung)

Ausgehend von einigen Fehlern und Mängeln bezüglich des Verteidigungssystems und der römischen Armee in den dakischen Provinzen, die in beiden Ausgaben des Buches des französischen Professors Yann Le Bohec (*L'armée romaine sous le Haut-Empire*, Paris 1989, 284 S. + 40 Abb.; *Die römische Armee von Augustus bis Konstantin den Großen*, Stuttgart 1993, 304 S. + 40 Abb.) vorkommen, führt der Verfasser eine knappe Darstellung des Verteidigungssystems der dakischen Provinzen vor, insbesondere die römische Armee in diesen Provinzen.

Die Fehler und Mängel wurden vom Verfasser in zwei Gruppen eingeteilt: 1. technischer Art (a. die Karte des Römischen Reiches gibt nicht im entferntesten die Militärlage des II. — III. Jh. n. Chr. wieder; b. Nichtübereinstimmungen der Anmerkungen zwischen der französischen und der deutschen Ausgabe verursachen große Mißverständnisse; c. ernsthafte Nichtübereinstimmungen bezüglich der Terminologie des Autors des Buches zu den Elementen der Verteidigung und zur Armee); 2. historischer Art: hier betrachtet der Verfasser nur die groben Fehler und Unzulänglichkeiten zur Militärgeschichte der dakischen Provinzen.

Diese Unzulänglichkeiten des Buches nötigen zur Besprechung folgender Probleme: a. die Kriege zur Eroberung Dakiens; b. die Beteiligung der Armee Dakiens an den parthischen Kriegen; c. die Lage der Legionen Dakiens nach der Besetzung der Provinz; d. die Versetzung der Legio V Macedonica nach Dacia Porolissensis; e. die Organisationsweise der Verteidigung in den dakischen Provinzen; f. die Kraft der Armee Dakiens bzw. der einzelnen dakischen Provinzen verglichen mit den Armeen anderer Provinzen.

Um seine Ansichten knapp und grundlegend darzulegen, stellte der Verfasser eine Karte des Verteidigungssystems der Provinz Dacia Porolissensis um die Mitte des II. Jh. n. Chr. auf (Abb. 1), sowie eine Tabelle, in die die europäischen Grenzprovinzen eingetragen sind, die Länge ihrer Grenzen, die Militäreinheiten, die ab der Mitte des II. Jh. n. Chr. bis um die Mitte des III. Jh. n. Chr. hier standen (Abb. 2.). Diesen Daten entsprechend und natürlich auch unter Berücksichtigung der neuesten Facharbeiten werden die Probleme behandelt, die die Monographie des französischen Professors erhebt.

a. Die Kenntnisse Y. Le Bohecs bezüglich der Kriege zur Eroberung Dakiens sind veraltet und seit langem überholt. Es nähme zu viel Zeit in Anspruch, sie hier korrekt und vollständig wiederzugeben. Die neuesten Arbeiten zu diesem Thema, die von N. Gostar französisch (*Dacia* 23, 1979, S. 115—122), englisch von F. Lepper und S. Frere (*Trajan's Column. A New Editions of Cichorius' Plates. Introduction, Commentary and Notes*, Gloucester 1988) oder sogar deutsch von K. Strobel (*Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans*, Bonn 1984) verfaßt wurden, klärten vieles aus) der Geschichte dieser Kriege. Sie verminderten die phantastischen Ziffern der römischen Truppen, bestimmten die Grenzen ihrer Aktionen und die Koordinaten der Eroberung genauer. Ich beziehe mich hier gar nicht auf die zahlreichen rumänischen Arbeiten zu diesem Thema. Alle bieten und kommentieren andere Lösungen als Y. Le Bohec.

b. Zum Unterschied von den Kenntnissen Y. Le Bohecs zu Trajans Partherkriegen und zur Beteiligung der Armee Dakiens daran zeigen die literarischen und epigraphischen Quellen ein ganz anderes Bild. Anscheinend benutzte Trajan — wie Frontinus schreibt — im Partherkrieg die geübten Truppen, die auch an den Dakerkriegen teilgenommen hatten.

c. Die Legionen *I Adiutrix* und *III Flavia Felix* wurden nicht „sofort“ aus Dakien zurückgezogen. Über die *I Adiutrix* ist weniger bekannt. Aber es ist sicher, daß die *legio III Flavia Felix* bis 118/119 n. Chr. in Dakien blieb.

d. Die *legio V Macedonica* wurde 167 n. Chr. nach Dakien verlegt, nicht im III. Jh. Diese „Information“ ist äußerst ungewöhnlich!

e. Das Verteidigungssystem der dakischen Provinzen wurde konzentrisch angelegt (N. Gudea in ANRW II. 6, 1977, S. 849 ff.). Auch wo es im Rahmen des Systems Abschnitte mit Flußgrenze oder Wall gab, waren diese kurz, strategisch wenig bedeutend und immer in der Tiefe verdoppelt oder verdreifacht. Bezüglich des „Verteidigungswalles“ (worunter man den bekannten *limes Transalpinus* verstehen soll), befindet er sich in der Walachei, nicht in Oltenien. Obwohl noch umstritten, scheint die Datierung dieses Walles spät zu sein.

f. Der schwerste Fehler des französischen Autors bezieht sich auf die Armee der Provinz Dakien, bzw. der drei dakischen Provinzen (Porolissensis, Malvensis, Apulensis). Diese Armee erscheint beim französischen Autor klein, schwach, ohne soziale Nachwirkungen und ohne militärische Rolle. Diese Minimalisierung der römischen Armee Dakiens zeigt deutlich zwei Tatsachen: a. Le Bohec hat geringe Kenntnisse über die Armee Dakiens; b. ebenso gering sind auch seine Kenntnisse über die römische Armee im allgemeinen. Ausgehend von einer Tabelle, die die europäischen Grenzprovinzen mit der Länge ihrer Grenzen und den Truppen nach der Mitte des II. Jh. n. Chr. (Abb. 2) umfaßt, die aufgrund der neuesten Untersuchungen zur römischen Armee, allgemein oder nach Provinzen, aufgestellt wurde, beweist der Verfasser (N. G.), daß:

a. die Armee der dakischen Provinzen unter Kaiser Traianus, in der Zeitspanne 106—118 n. Chr., wenigstens drei Legionen und mehr als 20 Auxiliareinheiten umfaßte und damit eine der größten Provinzarmeen war. Vielleicht war eben aus diesem Grund ein Teil der hiesigen Truppen auch in den Partherkriegen tätig.

b. jede der drei dakischen Provinzarmeen ungefähr gleich groß wie die Armeen der anderen Provinzen war, mit denen sie verglichen wurden. Wenn man jedoch die Kürze der Grenzen zum Feind hin in Betracht zieht, die viel kleinere Oberfläche und die Reliefbedingungen, waren die Truppen in jeder dakischen Provinz sowohl strategisch als auch taktisch viel stärker. Dies wird von der politischen Geschichte der dakischen Provinzen bewiesen.

c. die Ausnutzung der Lage der Provinz der barbarischen Welt gegenüber, die besonders günstige Übereinstimmung der Reliefbedingungen und der Lage der Festungen, sowie der taktische Charakter der Truppen und das in der Tiefe gestaffelte Verteidigungssystem die Provinzarmee Dakiens zu einer der stärksten, wenn nicht zur stärksten Armee des Reiches machten. Diese Kraft sicherte 170 Jahre lang die *pax Romana*, sicherer als sonstwo an den Grenzen des Reiches, die somit die Entwicklung der dakischen Romanität garantierte.

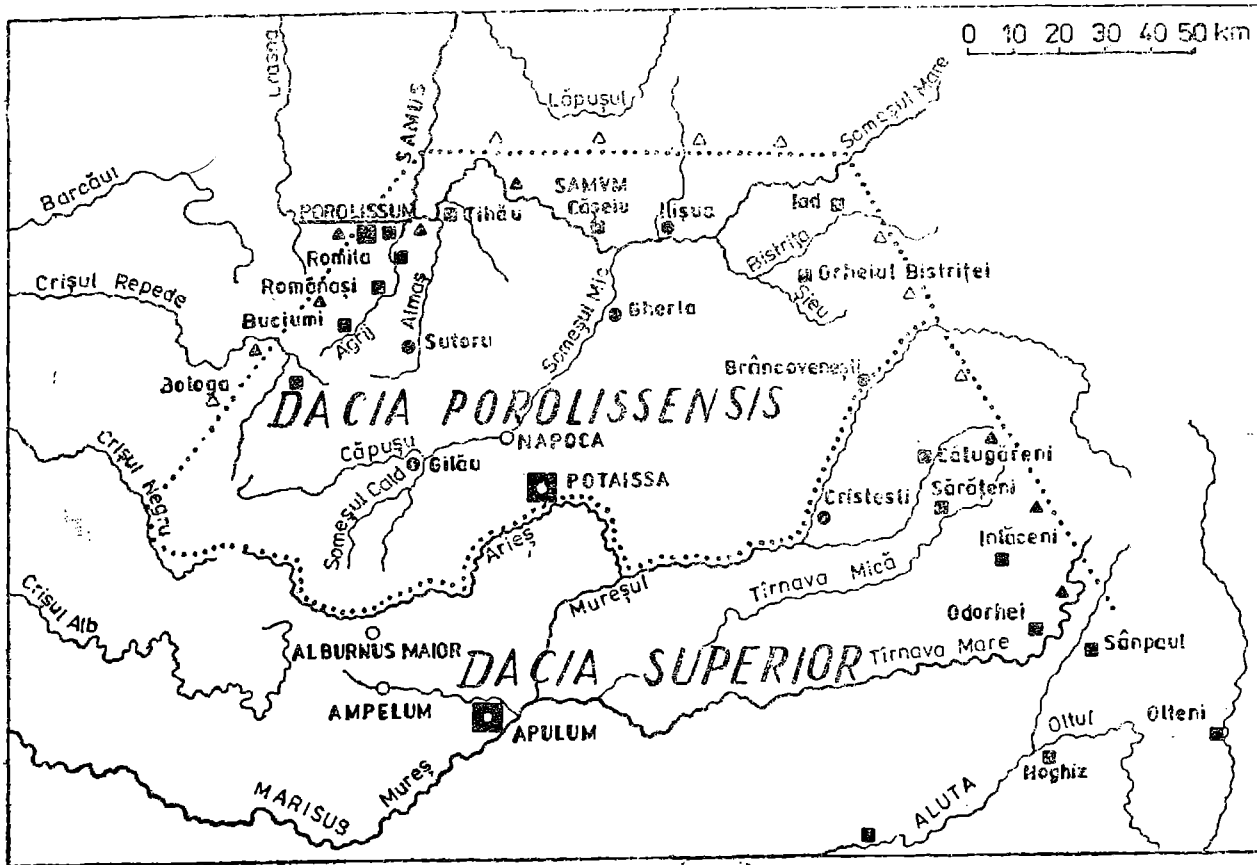

Fig. 1. Harta provinciei Dacia Porolissensis cu fortificațiile care au funcționat la mijlocul secolului II p.Ch.

Provincia	Lungimea graniței	Perioada	Legiuni	Trupe auxiliare diplome + ștampile	Bibliografie
Germania Inferior	360 km	150/200	3/2	4 A + 15 C + 4 N	RMD I 52
Germania Superior	250 km	„	/2	3 A + 16 C	RMD II 90
Raetia	300 km	„	0/1	3/4 A + 14 E + 1 N	RMD I 59; II 104
Noricum	200 km	„	0/1	3/4 A + 7 C	RMD I 93
Pannonia Superior	250 km	„	3	4/5 A + 7/12 C	RMD I 62
Pannonia Inferior	400 km	„	1	5/7 A + 13 C + 2 N	RMD II 102
Moesia Superior	250 km	„	2	2 A + 10/15 C + 1 N	RMD I 55
Moesia Inferior	500 km	„	3/2	3/5 A + 9/11 C + 4 N	RMD I 39, 50
Dacia Porolissensis	250 km	„	0/1	3 A + 12 C + 3 N	RMD I 64
Dacia Apulensis	300 km	„	1	2/4 A + 12 C + 10 N	RMD II 123
Dacia Malvensis	250 km	„	—	3 A + 9/12 C + 4 N	RMD I 39

Fig. 2. Tabel sinoptic comparativ ilustrând efectivele militare în provinciile europene de graniță ale Imperiului Roman după mijlocul secolului II p.Ch.

Tabelul a fost întocmit pe baza următoarelor lucrări: E. Stein, *Die kaiserliche Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland*, Wien, 1932; G. Alföldi, *Die Hilfstruppen in der römischen Provinz Germania Inferior*, Düsseldorf, 1968, pentru provinciile germane; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien*, Berlin, 1938 pentru provinciile panonice și moesice; H. Kellner, *Exercitus raeticus*, in *BVB*, 36, 2, 1971, S. 207--215; pentru Raetia; A. Radnóti-L. Barkóczy, *The distribution of troops in Pannonia Inferior during the 2-nd century*, in *AAASH*, 1, 1951, S. 191--230 pentru Pannonia Inferior; J. Beneš *Auxilia romana in Moesia atque in Dacia*, Praga, 1978, pentru Moesia și cele trei Dacii; C. M. Vlăduțu, *Armata romană Dacia Inferior*, București, 1983, pentru Dacia Malvensis.